

ABDULLA AVLONIY ASARLARIDA TA'LIM-TARBIYA MASALALARINING YORITILISHI

*Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti Pedagogika yo'nalishi 2-
kurs talabasi Panjiyeva Aziza Nomoz qizi*

E-mail: azizapanjiyeva9@gmail.com tel:+998888810731

Annotasiya: Ushbu maqolada Abdulla Avloniyning "Turkiy Guliston yoxud axloq" asarida ilgari surilgan ta'limiy va axloqiy masalalarni ilmiy jihatdan o'rganish, uning zamonaviy ta'lim tizimidagi o'rnini aniqlash hamda bu g'oyalarning bugungi kun yosh avlod tarbiyasiga ta'sirini tahlil qilishdan iborat.

Kalit so'zlar: Ta'lim, tarbiya, komil insonlar, axloqiy tarbiya, odob-axloqlar O'qituvchilarning o'rni va mas'uliyati, Mehnatsevarlik va hunar o'rganish, Vatanparvarlik va milliy g'urur

Kirish: O'zbek milliy pedagogikasining asoschilaridan biri bo'lmish Abdulla Avloniy o'zining "Turkiy Guliston yoxud axloq" asarida ta'lim-tarbiya masalasiga katta e'tibor qaratgan. U o'z davrining ilg'or ma'rifatparvarlaridan biri sifatida millatning taraqqiy etishi, yosh avlodning ilmi, odobli va komil inson bo'lishi ta'lim va tarbiya tizimiga bog'liq ekanini ta'kidlaydi. Avloniy pedagogik qarashlarida ilmning hayotiy ahamiyatini, ma'rifatning insonni yuksaklikka olib chiqishini va axloqiy tarbiyaning ijtimoiy muhitdagi rolini asoslab bergan.

Avloniyning fikricha, ta'lim va tarbiya jamiyat hayotida hal qiluvchi o'rin tutadi. U "tarbiya biz uchun yo hayot – yo mamot, yo najot – yo halokat, yo saodat – yo falokat masalasidir" deb ta'kidlagan holda, yosh avlodga berilayotgan ta'lim sifati nafaqat shaxsiy hayot, balki butun jamiyat kelajagini belgilashini uqtiradi.

O'zbek ma'rifatparvarligi va pedagogik tafakkurining yirik namoyandasi Abdulla Avloniy o'zining butun ijodi va faoliyatini yosh avlodni ilm-ma'rifatga, odob-axloqqa yo'naltirishga bag'ishlagan. Uning "Turkiy Guliston yoxud axloq" asari va boshqa pedagogik merosi o'zbek ta'limi rivojiga katta hissa qo'shgan. Avloniy ta'lim-tarbiya inson va jamiyat taraqqiyotida hal qiluvchi o'rin tutishini ta'kidlab, o'qitish jarayonini faqatgina ilm berish emas, balki axloqiy fazilatlarni shakllantirish vositasi sifatida ham ko'rgan.

Uning fikricha, millatning kelajagi bevosita yosh avlodning qanday tarbiya olishiga bog'liq. Shu bois Avloniy maktab va madrasalardagi eskirgan ta'lim uslublarini tanqid qilib, zamonaviy ilm-fan asosida shakllangan ta'lim tizimini yo'lga qo'yish kerakligini ilgari surgan. U pedagogik qarashlarida ilmiy bilimsizlikni millat taraqqiyotiga g'ov bo'luvchi eng katta muammo sifatida ko'rsatgan va yoshlarni ma'rifat sari yetaklashni o'zining asosiy burchi deb bilgan.

Abdulla Avloniyning pedagogik qarashlari quyidagi asosiy tamoyillarga tayanadi:

Avloniy jamiyatni yuksaltirishning yagona yo'li ilm olish va ma'rifatni yoyishda deb bilgan. U eski maktab va madrasalarning eskirgan ta'lim tizimini tanqid qilib, zamonaviy ilm-fan asosida ta'lim berish tarafdori bo'lgan. Uningcha, o'quvchilar nafaqat diniy bilimlar, balki tabiatshunoslik, matematika, tarix kabi fanlarni ham o'rganishi lozim.

Avloniy yoshlarni komil inson sifatida shakllantirishda axloqiy tarbiyani eng muhim omil sifatida ko'rsatgan. U insonning jamiyatga foydali bo'lishi, yaxshi xulq-atvorga ega bo'lishi, halollik, vatanparvarlik, mehr-oqibat kabi fazilatlarni rivojlantirish zarurligini ta'kidlaydi. Uning fikricha, faqatgina bilim olish yetarli emas, balki o'sha bilimdan ezgulik yo'lida foydalanish ham muhimdir.

Avloniy ta'lim jarayonida milliy ongni shakllantirish va vatanparvarlik ruhida tarbiyalashni alohida ta'kidlaydi. Uning fikricha, har bir o'quvchi o'z millatining tarixi, madaniyati va an'analarini bilishi, unga hurmat bilan qarashi lozim. Shu bois u maktablarda ona tili va adabiyot fanlarini chuqur o'rgatishni qo'llab-quvvatlagan.

Avloniy ta'lim jarayonida amaliyotga asoslangan o'qitish usullarini joriy qilish kerakligini ta'kidlaydi. U faqat nazariy bilim berish bilan cheklanib qolmasdan, amaliy mashg'ulotlar, tajribalar va mustaqil fikrlashni rivojlantiradigan dars uslublaridan foydalanishni tavsiya qilgan. Avloniyning fikricha, o'qituvchi jamiyatning eng hurmatli kishilaridan biri bo'lishi kerak. Chunki u kelajak avlodni tarbiyalaydi. Ustozning nafaqat bilimli, balki axloqiy jihatdan namunali shaxs bo'lishi, o'quvchilariga ibrat ko'rsatishi lozimligini qayd etadi.

Avloniy o'z pedagogik qarashlari orqali ta'lim va tarbiyaning ajralmasligini, ilm va odobning bir-birini to'ldirishini ta'kidlab, zamonaviy bilim va axloqiy tarbiyani uyg'unlashtirishga chaqirgan. Uning g'oyalari bugungi kunda ham dolzarbligini yo'qotmagan bo'lib, o'zbek ta'lim tizimining asosiy tamoyillaridan biri sifatida qolmoqda.

Uning pedagogik qarashlari bugungi kunda o'zbek milliy maktabini yaratishda muhim ahamiyat kasb etadi. Avloniy ijodiy merosini chuqur o'rganishga qiziqish ortib bormoqda. U insonga xos xulqni ikkiga – yaxshi va yomonga ajrata-di. “Yaxshi xulqlar” deb nomlangan birinchi qismida u 31 fazilat, “Yomon xulqlar” deb atalgan ikkinchi qismda esa 20 il-latga ta'rif beradi.

O'z mulohazalarini dalillash uchun Qur'on oyatlari va hadislardan, shuningdek, Arastu, Suqrot, Ibn Sino, Sa'diy, Mirzo Bedil singari mashhur mutafak-kirlarning fikrlarini keltiradi. Har bir axloqiy katego-riyaga o'z munosabatini bildirgach, o'sha fikrning mazmunini ifodalovchi bayt yo biror maqol-hikmat ilova qiladi.

Avloniy “axloq ulamosi”ning qarashlari asosida insonlarning xulqlarini yaxshi va yomon xulqlarga ajratadi, bunga ularning nafs tarbiyasini asos qilib oladi. U yaxshi xulqlarga fatonat, nazofat, shijoat, intizom, vijdon, vatanni suymak kabi fazilatlarni kiritsa, g`azab, shahvat, jaholat, safohat kabi illatlarni yomon xulqning belgilari deb biladi. Avloniyning ma`rifatparvarlik va milliy uyg`onish g`oyalarini kuylagan dastlabki she`rlari o`zbek milliy uyg`onish davri adabiyotining hamisha bebaho mulki bo`lib qoladi. U bu turkumga mansub she`rlarida o`zbek mumtoz adabiyotidagi she`riy shakllarni katta ijtimoiy mazmun, ma`rifatparvar-lik g`oyalari, hajviy ruh va xalqona ohanglar bilan boyitdi.

Abdulla Avloniy bolalar uchun ham bir qancha she`r va masallar yozgan. SHoir bu asarlarida maktab yoshidagi bolalarning fikr doirasini kengaytirish, ularda maktab va kitobga, mehnatga, tabiatga, Vatanga muhabbat uyg`otishni maqsad qilib qo`ygan. Uning ko`pgina she`rlari zamirida Vatanni sevish g`oyasi yotadi. SHoir bu she`rlarida Vatanni sodda va samimiy misralarda tasvirlaganki, faqat o`sha 10-yillarning o`rtalaridagina emas, balki bugungi maktab yoshidagi bolalar ham ulardan katta estetik zavq olishlari mumkin. Darhaqiqat, shoir Vatan ta`rifini boshlab, “Tog`laridan konlar chiqar, Erlaridan donlar chiqar... Havosi o`ta yoqumlik, CHO`llari bor toshlik, qumlik, Toshkand emas, toshqand erur, Kesaklari gulqand erur”, deya bolalarda ona diyorga katta mehr uyg`otishga erishadi.

Ma`rifatchilik va ijtimoiy mavzu Avloniy she`riya-tida markaziy o`rin egallaydi. SHoir ilm-fanning fazilat-larini zavq bilan kuylaydi. “Maktab”, “maorif”, “ilm”, “fan” kabi tushunchalar shoir she`rlarida ezgulikning betimsol ramzi, obrazi darajasiga ko`tariladi, “jaholat” va “nodon-lik” esa zulmat va yovuzlik timsoli sifatida talqin qilinadi.

Abdulla Avloniyning “Muxtasar tarixi anbiyo va tarixi Islom” asari ham mavjud. Ushbu asar boshlang`ich maktablarning o`quvchilariga mo`ljallangan.

Bu asar birinchi marta 1910 yilda Munavvarqori tomonidan Toshkentda II'in bosmaxonasida bosilgan. Mustaqillik yillarida esa Zokirxon Afzalov SHokirxon o'g'li tomonidan 1994 yilda "Fan" nashriyatida chop etilgan.

Risolada Odam alayhissa-lomdan Muhammad alayhissalomgacha o'tgan payg'ambarlarning qissalari va zuhuri islom zikr etilgan.

Islom tarixi fanida payg'ambarlar tarixi, payg'am-barimiz Muhammad alayhissalomning hayotlari va Islom dini tarixi, shuningdek, ilk xalifalik davri tarixi uch bosqichda o'rganiladi. Nasiruddin Rabg'uziyning "Qissayi Rabg'uziy", Alisher Navoiyning "Tarixi anbiyo va hukamo" asarlari payg'ambarlar tarixiga oid bo'lsa, Alixonto'ra Sog'uniyning "Tarixi Muhammadiy"si ikkinchi va Rizoud-din ibn Faxrud-dinning "Xulafoi roshidin" asari uchinchi davrni o'z ichiga oladi.

Abdulla Avloniy asari mana shu uch davrni mujassamlashtirgan. Adibning asosiy ko'zlagan maqsadi millat kelajagi bo'lgan bolalarni boshlang'ich sinf-danoq qisqacha bo'lsa-da Islom tarixi bilan tanishtirish, diniy ma'rifatlarni oshirish, ularning qalblariga iymon nurini singdirish bo'lgan. Abdulla Avloniyning bu asari tahsinga sazovordir.

U o'zbek xalqi madaniyati, ma'rifati bilan bir qatorda qo'shni afg'on xalqi ijtimoiy-siyosiy hayotida ham 1919-1920 yillarda muhim rol' o'ynagan. SHO'ro hukumatining Afg'onistondagi siyosiy vakili va konsuli vazifasini bajargan. Abdulla Avloniy asarlar yozish bilan bir qatorda maktablar ochish, xalqni savodxon qilishi, o'zbek xotin-qizlarini o'qitish, o'qituvchilar va ziyoli kadrlar tayyorlash bilan shug'ullanadi.

Xulosa: Xulosa qilib aytganda, Abdulla Avloniy o'zbek pedagogik tafakkurining shakllanishi va rivojiga ulkan hissa qo'shgan. Uning ilmiy-merosi va amaliy faoliyati bugungi kunda ham yosh avlodni tarbiyalashda, zamonaviy ta'lim tizimini takomillashtirishda bebaho manba bo'lib xizmat qilmoqda. Avloniy asarlaridan ruhlangan holda, biz bugungi kunda ham ta'lim va tarbiyani insonparvarlik, milliy qadriyatlarga sadoqat va ilg'or zamonaviy

yondashuvlar asosida tashkil qilishimiz zarur. Abdulla Avloniyning “Turkiy Guliston yoxud axloq” asari o‘zbek milliy pedagogikasining muhim durdonalaridan biri bo‘lib, unda ta’lim va axloq masalalari keng yoritilgan. Asar yosh avlodni ilm-ma’rifatga oshno qilish, axloqiy fazilatlarni singdirish, mehnatsevarlik, vatanparvarlik, odob-axloq qoidalariga rioya qilish kabi masalalarda bebaho manba bo‘lib xizmat qiladi. Avloniy ilmni eng yuksak qadriyat deb hisoblagan va jamiyatning taraqqiy etishi faqat ta’lim va tarbiya bilan bog‘liqligini ta’kidlagan. U insonni komil shaxs darajasiga olib chiqadigan asosiy omillar – ilm, mehnat, odob va vatanparvarlik ekanini ta’kidlab, bolalarni yoshlikdan ilm olishga undash kerakligini uqtirgan. Shuningdek, u axloqiy tarbiyaning o‘ta muhimligini tushuntirib, yaxshi va yomon xulq-atvorni taqqoslagan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning ta’lim va ma’naviyat bo‘yicha nutqlari va farmonlari.
2. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2023.
3. O‘zbekiston Respublikasi Ta’lim to‘g‘risidagi qonuni.
4. Avloniy A. Turkiy Guliston yoxud axloq. – Toshkent: Sharq, 2010.
5. Abdurashidov M. Jadidchilik harakati va ma’rifatparvarlik. – Toshkent: Fan, 2005.
6. Vohidov M. O‘zbek pedagogik fikri tarixi. – Toshkent: O‘qituvchi, 1999.
7. Islomov M. O‘zbek ma’rifatchiligining asosiy tamoyillari. – Toshkent: Akadernashr, 2015.